

DİLİN PERDESİ DOLAYIMINDA GERÇEKLIK VE YAZI

Rasim ÖZDENÖREN

Ülkü Tamer yazmıştı. Gencay ve Ali adındaki iki arkadaşı cezaevinde yatıyorlarken koğuştada arada sırada da televizyon seyrediyorlarmış. Günün birinde bir arabesk şarkıcının filmi gösteriliyormuş. Ali kakhahalarla gülmeye başlamış.

-Niye gülüyorsun? diye sormuş Gencay.

-Nasıl gülmem; demiş Ali, baksana filme. Adam hapishaneye düştü. Karısı bırakıp gitti. Çocuğu uzaklarda. Babası öldü. Annesi felç oldu... Tam arabesk!..

-Peki, demiş Gencay, sen neredesin?

-Hapishanede, demiş Ali.

-Karın nerede?

-Hollanda'da.

-Çocuğun?

-O da onun yanında.

-Baban?

-Öldü.

-Annen?

-Felç oldu.

Gencay, ilk sorusunu bir daha sormuş:

-Eee, niye gülüyorsun öyleyse?

Ali kafasını sallamış:

-Yahu, demiş, meğer hepimizin hayatı arabeskmiş de haberimiz yokmuş. (*Radikal*, Cumartesi, 19 Ocak 2002, s. 4).

Bu anekdot, hayatın gerçeği ile kurgunun gerçeği (veya gerçekliği) arasındaki farkı ortaya koyma bakımından dört dörtlük bir örnek sergiliyor. Hayatın gerçeği (gerçekliği), kendi başına bir şey söylemiyor. Hayatın gerçeği kendini temellendirebilmek için hiçbir gerekçeye gereksinme duymuyor. Hayatın gerçeği neyse o olarak çıkıyor karşımıza. Hayatın gerçeği kendini bize zorla dayatıyor. Onu inkâr etmenin, yok saymanın imkânı var bulunmuyor.

Oysa kurgunun (öykünün, romanın, piyesin vb.) gerçeği temellendirilmek zorundadır. Kurgunun gerçeğini, hayatın gerçeği gibi olduğu hâliyle (neyse o olarak) sunmaya girişildiğinde inandırıcı olmayan bir ürün çıkar ortaya. Hayatın bize kendiliğinden bir şey söylemeyen gerçekliği, bir edebiyat ürününde dile getirildiğinde, onu dile getirenin maharetine göre dram veya melodram bir ürünle karşılaşabiliriz. Bir dram, oyunun kahramanıyla birlikte okuyucunun veya seyircinin duygusunu sömürerek onu ağlatmaya kalkışırsa dram melodrama dönüşür. Hayatın kendinde, kendiliğinden ne dram vardır, ne melodram. Bu özellikler orada söylenmemiş, dile getirilmemiş olarak durur. Biri onu dile getirmedikçe de kendiliğinden dile gelmez. Gündelik yaşantımızdaki çatışma öğeleri de yazar tarafından dile getirilmeyi bekler. Çatışan öğeler etik veya trajik veya dramatik veya komik olabilir. Ancak bunların dile getirilmesi gerekir. Dile getirilmedikçe, adı konulmadıkça, herhangi bir varlık tarzı olarak kendiliğinden değinilen ırasını ortaya koymaz.

İnsan, sanat eserine belki bir de bu yönden gereksinme duyuyor: hayata anlam verme veya hayattan anlam çıkarma yönünden. Ancak sanat eserinin inandırıcı olabilmesi için temellendirilmesi gerekiyor; hayatınsa temellendirmeye ihtiyacı yok, o, kendini dayatır, zorla kabul ettirir.

İmdi...

Gerçek denilen olgu nedir, özü, öz niteliği nedir?

Gerçek dediğimiz nelik, benim sana gösterdiğim şeydir.

Gerçek, benim gerçekliğimin bana gösterdiği şeydir.

Benim gerçekliğim bana ne gösterir?

Benim gerçekliğim, benim bilincimin -benim bilincimin toplamının- bana gösterdiği şeyi gösterir. Ben de sana benim bilincimin bana gösterdiği gerçekliği gösteririm (yansıtırım).

Öyleyse gerçeklik bu kadar öznel midir? Gerçeklik bu kadar bana bağlı bir olgu mudur?

Gerçekliğin benim dışımda nesnel bir var oluşu yok mudur?

Elbette vardır. Ve elbette o nesnel gerçeklik orada durmaktadır.

Benim ve senin gösterdiğin gerçekliğin dışında nesnel olarak orada duran bir gerçeklik olgusu vardır ve orada durmaktadır.

Fakat orada duran o nesnel gerçeklik bana kendini olduğu gibi ifşa edebiliyor mu? Yoksa ben, orada duran gerçeklikten kendime göre çıkardığım bir şeyi mi (bir olguyu, benim dilimin dolayımından geçirilmiş bir görüngüyü, bir yorumu mu) sana aktarıyorum?

Nesnel gerçekliğin olduğu gibi -o nasılsa öyle olarak- aktarılmasını ancak bilim başarabilir tümcesi akla gelebilir. Fakat bence ona da o kadar güvenmememiz gerekiyor. Aslında, bilimin de bana gösterdiği gerçeklik konusunda o kadar ısrarlı davranmadığını gördük şimdiye kadar. Bilimin 3000 yıl önce söylediği ile 2000 yıl önce söylediği arasında farklar görülüyor. 2000 yıl önce söylediği ile 400 yıl önce söylediği arasında da fark var. Ve son 400 yıldan bu yana söyledikleri arasında giderek artan bir sıklıkta bu farklılıkları daha kısa aralıklar içinde gözlemliyoruz. Öyle ki, normatif (formel) bilimlerin şahı olan matematikte bile aynı sonuca ulaşabilmek için aynı ön kabullerden hareket etme zorunluluğuna riayet edilmesi gerektiği artık genel onamaya mazhar olmuş bir kural sayılıyor.

Kaldı ki biz, tahmin edileceği gibi, sanat alanındaki gerçekliğin sözünü ediyoruz.

Sanat kelimesini burada yazılı veya plastik tüm sanatları göz önünde bulundurarak kullanıyorum.

Sanat eserinde ortaya çıkan gerçeklik hangisidir: nesnel gerçekliği mi yansıtmaktadır, yoksa sanatçının bilincini mi?

Sanatçının bilinci, eserinin üzerinde türlü yöntemlerle yansıma bulur. Edebiyat veya plastik sanat alanlarında çeşitli telakki farkları o ürünlerin farklı biçimlerde yansımalarının yolunu açar. Klasik anlayışla modern anlayış arasında kimi zaman uzlaştırılmaz ölçüde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Klasik telakki tarzında genelde *konu* durağan (statik) biçimde yansıtılmaya çalışılır. Koşan bir at dört ayağının üzerinde çizilir veya oyulur. Oysa modern telakki tarzında koşan bir atın ayak sayısını, belli bir enstantane içinde belirlemek mümkün olmayabilir. Klasik anlayışta denizin rengi mavidir; oysa izlenimcilikte o renk pembe de görünebilir, başka herhangi bir renk olarak da tuvale yansiyabilir.

Ekspresyonizm (dışa vurumculuk, anlatımcılık), empresyonizm (izlenimcilik), natüralizm (doğalcılık), gerçekçilik, gerçeküstüculük, irrasyonizm, dadaizm, bilinç akımı vs. akımların veya telakki tarzlarının tümü, gerçekliği bir biçimde yansımanın yöntemi olarak kullanılmıştır.

Ancak birinin gösterdiği gerçeklik ötekine uymaz. Birinde, bizim gerçeklik anlayışımıza uygun düşen bir metin (veya resim, heykel), diğerinde gerçek dışı kabul edilebilir.

Türkçede kullanılan şathiye tarzı da bu tür gerçekliğin örneklerindedir. Başta Yunus Emre olmak üzere şathiye tarzında söylenmiş bir şiirin anlam katmanlarının

dibini bulmak söz konusu değildir. Görünüşte akla aykırılıklar vardır, fakat metnin derinliği de akla aykırı duran ifadenin içinde gizlidir.

Böylece son çözümlemede, anlatılmaz olanın gerçekliğine dayanıyoruz.

Ne denli gerçekçi çizgilere dayandırılırsa dayandırılısın, herkesin kendi yaşadığı gerçeklik kendine ait bir konumda duruyor. Onun yazıya dökülmesi, işte tam da bu nedenle ve bu anda, ona imgesel bir kimlik kuşandırıyor.

Yazı, gerçekliği istiare hâline getirir. Ve her istiare, gerçeğin hakiki yüzünü değil, ancak kendi içinde sakladığı gerçekliği anlatır. Ve hiçbir istiare, gerçeğin kendinde sakladığı hüccetin tümünü yansıtmayı başaramaz. Gerçek, istiareyi her seferinde aşar. İsterse Platon'un istiaresi olsun... Ve istediği kadar tüketilemez biçimde üst üste yorumların tümünü kaldıracabilecek gücü gösterebilir! Mağara istiaresinin şimdiye kadar yorumları tüketilebildi mi?

Platon'dan bu yana yapılan felsefe yorumları, şöyle veya böyle bu istiareye dayanmıyor mu? Yani bir bakıma, bütün bir felsefe tarihi, filozofun yaptığı bir benzetmenin (istiaresinin) yorumundan ibaret sayılmaz mı? Kimi bu istiaresinin yanında, kimi karşısında mevzilenmiş felsefeciler ordusu, bu istiareye bir açıklık kazandırma çabası içine girmiş değil midir? Ancak gene de, gerçekliği açıklama zımında öngörülmesi olan bu istiare, gerçeğin neresine düşer? Ortasına mı, kenarına mı? Yoksa dışına mı?

Burada, Dostoyevski'ye bir kez daha kulak vermenin sırasıdır. Diyor ki: "Gerçekten, farklı yönden bir inceleyin, gerçek yaşamın olayları, ilk bakışta, hiç de sandığı gibi açık değildir, eğer yetenekliyseniz ve bakış derinliğine de sahipseniz Shakespeare'de olmayan ne derinlikler bulursunuz onda. İşte işin püf noktası da burada zaten: 'kim bu bakış derinliğine sahip ve kim bu güçtedir?'" (F. M. Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü I*, çev: Kayhan Yükseler, YKY, İst. 2005, s. 532).

Shakespeare'de olmayan derinlikler mi? İşte burada, Dostoyevski'den ayrılıyorum. Ben, sahici bir sanat ürününün tıpkı doğanın kendi gibi bir hükmü olduğunu düşünüyorum. Doğa nasıl hakkındaki her türlü hükmü bağrında taşıyabilecek bir genişliğe sahip bulunuyorsa -hüküm yanlış bile olsa-, sanat ürünü de, aslında her türden hükme (yoruma) kendi bünyesinden destek sağlayacak hüccete maliktir. Yeter ki, ona yöneltilen hüküm (yorum) keyfi, giderek düzmece (calı) bir nitelik taşımasın; temellendirilebilsin...

Doğa, hakkında üretilen hükümleri her zaman doğrulamayabilir. Aslında, kural olarak doğrulamaz da... Yüzyıllara baliğ olan bilim tarihi, bu türden birbirini bozan, birbirini yanlışlayan hükümlerle dolu...

Ancak her bir sonraki hüküm kendinden bir öncekini yanlışlamış bile olsa, durum, bilim tarihini zayıflatmaz ve onun itibarını düşürmeye müncer olmaz. Bilakis, bilim tarihi, bu birbirini yanlışlayan hükümlerin varlığı ile zenginlik kazanır.

Edebiyat ürünü de öyledir. Edebiyat ürünü de -elbet sahici eserden bahsediyoruz- onu destekleyen veya onu reddetmeye çıkan yorumlarla zenginleşir. Ürünün yanında veya karşısında yer alsın, fark etmez: her yorum, eserin okunmasına ayrı bir zenginlik katar. Biz, ürünün kendine ait gerçekliğine, belki biraz da bu farklı okumaların görüngüsünden geçerek ulaşıyoruz.

Gerçek yaşantımızın olayları birbiri ardından, üzerimizde belki hiçbir iz bırakmadan, belki yüreğimizi burkarak geçip gidiyor. Çoğu kez, üstünde durup düşünmeye değmeyecek denli basit, düzayak saydığımız nice anlık yaşantımızın, irdelenmeye kalkışıldığında aslında, bağrında ne çözülmez, girift ukdeler taşıdığını görürüz.

Elbette şu gerçekliği akıldan çıkarmamız gerekiyor. Her anlatım gerçeğin üstünü biraz açtığı, araladığı gibi; bir o kadar da örtüyor. Örneğin Platon'un mağara istiaresi, onun gözünde gerçekliği olduğu gibi yansıtıyordu. Ona göre, bizim, içinde yaşadığımız yeryüzü ideler âlemindeki idelerin yeryüzüne bir iz düşümüydü. Bir mağarada sırtları mağaranın kapısına dönük olarak ve birbirlerine bağlı olarak yaşayan insanlar, dışardan gelen ışığın karşı duvara düşen gölgelerini nasıl gerçeğin kendisi sanıyorlarsa; ideler âlemiyle yeryüzü gerçekliği arasında da buna benzer bir nispet bulunmaktadır. Platon bu istiaresiyle gerçeğin örtüsünü kaldırmış mı oldu, yoksa o örtüyü biraz daha kalınlaştırmış mı? Bu istiaresinin anlamı tümüyle açık seçik olaydı, yüzlerce binlerce yorumdan sonra hâlâ tüketilmeden kalır mıydı?

Metin (metin: doğa veya yazılı metin) karşısında, bir de okurun durumunu üçüncü bir faktör olarak dikkate aldığımızda olayın nasıl daha karmaşıklaştığı ortaya çıkar. Çünkü metni her okur, kendi birikiminin görüngüsünden okuyacağına göre, bir bakıma okur sayısı kadar anlamla da karşılaşmamız mukadder olacaktır.

Yazı, belki anlamı belirlemek, onun sınırlarını belirgin hâle getirmek için yazılıyor. Ama görülüyor ki anlam, her belirlenişinde, sınırları belirgin hâle getirilişinde, bir o kadar da çoğalıyor ve bir o kadar da müphemleşiyor... Ve galiba böyle olup gitmeyi sürdüreceği gibi görünüyor. Böylece, yazı, dile getirmek istediği gerçekliği aydınlatma, açığa çıkarma yerine, onun üstünü örtüyor. Onun anlamını bire indirgeyeceğine o anlamı çoğaltıyor. Böylece onun (yazının) zararlı bir iş yaptığını mı söylemiş oluyoruz? Hayır, asla... Yazı, orada duran gerçekliği, orada öyle durmakla hiçbir anlam yüklenmemiş olarak kalan duruşunu dile getirmekle ona anlam yükliyor. Bu anlam bizim algı dünyamızda belki birden fazla anlama yol açıyor. Ama algı dünyamızı anlam dışı bırakılmaktansa çok katmanlı bir anlam yelpazesıyla tanıştırmış ve karşılaştırmış olmasını daha yeğlenesi bir durum olarak kabul etmek zorundayız.